

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

International Participation Symposium
Uluslararası Katılımlı Sempozyum

ANADOLU'DA HADİS GELENEĞİ VE DÂRU'L-HADİSLER

HADITH TRADITION AND DÂRUL-HADITH INSTITUTIONS
IN ANATOLIA

30 Nisan – 1 Mayıs 2011 / 30 April – 1 May 2011

editörler/editors
Muhittin DÜZENLİ

Samsun 2011

ÇANKIRI
BELEDİYESİ

HADİS USÛL KAYNAKLARINA GÖRE HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM GELENEĞİ

Âlemi, varlığı ve yaratılış gayesini keşfetmek amacıyla insanoğlunun oluşturduğu her ilim dalının, kendine mahsus sistemi, konuları, özellikleri ve amaçları olduğu gibi, doğru bir zemine oturup gelişimlerini devam ettirebilmeleri ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılabilmesi için kendilerine mahsus bazı usûl ve kuralları bulunmak zorundadır. Bunun yanı sıra herhangi bir ilim dalından gerektiği ölçüde istifade edilebilmesi için onun usûl ve kaideleri değişik açılardan incelenmeli, hatta istifadenin devamlılığının sağlanması için yeni bakış açılarıyla sürekli gündemde tutulmalıdır.

Allah'ın (c.c.) emirlerini insanlara ulaştırmak ve onları uygulayarak öğretmekle görevli olan İslâm Peygamberi'nin (s.a.) söz ve davranışlarını konu alan "Hadis ilmi" de bu gerçeğin dışında değildir. Hatta hadis ilminin kendine mahsus yapısı dikkate alındığında, bu gerekliliğin daha fazla arttığı rahatlıkla söylenebilir. Zira bu ilim Allah Elçisi'nin buyruklarını konu edinmektedir ve bu yönüyle özel bir itina gerektirmektedir. Ayrıca hadisleri nakleden ve inceleyen insanların ehliyetli/güvenilir olmaları şart koşulduğu için, bu şartı gerçekleştirmek amacıyla ortaya konulan çabalarda kaçınılmaz olarak insani unsur devreye girmektedir. Bu ve buna benzer nedenler hadis ilminde belirli usûl ve kaidelerin bulunmasını zorunlu kılmaktadır.

İslâm bilginleri söz konusu gereklilikleri dikkate alarak çok yönlü bir hadis usûlü geliştirmiş, bu şekilde hadislerin sağlıklı bir şekilde nakdedilmesini ve muhtelif açılardan işlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu usûlde sadece hadis ilminin teknik yönünü ilgilendiren kurallar koymakla yeti-

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı.

nilmemiş, ahlâkî ve manevî boyut da dikkate alınmıştır. Hadis âlimleri bu konuya özel bir önem atfetmek suretiyle hadislerin öğrenildiği, öğretildiği, yazıldığı, okunduğu, nakledildiği yani hadislerin işlendiği her aşamaya yönelik hoca, talebe, müellif ve tenkitçi gibi, hadislerle bir şekilde ilişkiye giren tüm kesimlerin uyması gereken bazı ahlâkî kurallar geliştirmiştir. Hadis ehli, “âdâbu'l-muhaddis” yahut benzer adlarla andığı bu konuyu son derece önemsemiştir. O kadar ki, hakkında müstakil kitaplar yazmış, hatta hadis ilmi içinde özel bir alan haline getirmiştir. Diğer ilim dallarında da âdâb konularına değinilmekle birlikte bu derece bir önemsemenin bulunmadığı rahatlıkla fark edilir. Dolayısıyla ilginç detaylar ihtiva eden bu kurallar manzumesinin, hadis ilminin ayırıcı vasıflarından biri olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır.

Hadis ehlinin bu konuya gösterdiği ilginin artarak devam etmesinin, hadis ilminin gelişiminde müspet bir rol oynayacağı muhakkaktır. Bu nedenle muhtelif zaman ve zeminlerde ele alınması, incelenmesi ve tartışılması gerekmektedir. “Hadis öğrenim ve öğretim âdâbı” konusunu genel hatlarıyla tanıtmayı amaçlayan bu çalışma da öncelikli olarak bu amaçla kaleme alınmıştır. Bunun için önce konunun mahiyeti ve boyutları ele alınıp daha sonra hadis ilmindeki yeri incelenecek, peşinden de âdâb olarak ortaya konan kaide ve kuralların önemlileri hadis ilmi açısından değerlendirilecektir.

Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbının Mahiyeti ve Boyutları

İslâm ümmeti, Allah'ın (c.c.) emirlerini insanlara ulaştırmak ve onları uygulayarak öğretmekle görevli olan kutlu Elçi'nin (s.a.) kendilerine öğrettiği bilgilere büyük önem vermiştir. Özellikle Peygamberle aynı dönemde yaşayıp, O'nun tebliğ ve eğitimine muhatap olan ilk Müslüman nesil bu konuda son derece arzulu, meraklı, dikkatli ve titiz davranmıştır. Bunda Allah'ın uyarıları ve Peygamber'in bu konudaki yönlendirmelerinin etkisi büyüktür. Allah ve Elçi'sinin uyarılarıyla, dinin doğru bir şekilde öğrenilmesinin ancak bu şekilde mümkün olabileceğinin farkında olan ilk Müslümanlar, her fırsatta O'ndan bir şeyler öğrenmeye çalışmışlardır. Çarşıda, pazarda, mescitte, evde, yolculukta, savaşta ve barışta her zaman ve zeminde Peygamber'i takip edip bir şeyler öğrenmeye çalışan bu insanlar, Allah Elçisi'nden daha fazla istifade edebilmenin yollarını ararken, bir yandan da O'na saygıda kusur etmemeye büyük özen göstermişlerdir. Hatalı davrandıklarında yahut Peygamber'in verdiği eğitimi aksatacak tavırlar sergilediklerinde ise Yüce Allah onları uyararak doğru davranış modellerini göstermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür uyarılar ihtiva eden âyetlerden bazıları şunlardır:

“Ey iman edenler! Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür. Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin

üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksâ siz farkına varmadan işledikleriniz boşâ gider.”¹

“Peygamber'in çağırmasını, aranızda herhangi birinizin çağırması gibi tutmayın. Şüphesiz ki, Allah, sizden birinin arkasına gizlenerek sıvışıp gidenleri bilmektedir. O'nun (Peygamber'in) buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya can sıkıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar.”²

“Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin; çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez.”³

“Onlar bir ticaret veya bir oyun-eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁴

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”⁵

“Şüphesiz Allah ve Resûl'ünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.”⁶

Tüm bu âyetler, müminlere Allah (c.c.) ve Peygamber'in (s.a.) huzurunda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini öğreten ilâhî öğütlerdir. Bu tür âyetlerin uyarıları ve Allah Elçisi'nin yönlendirmeleri sayesinde, asr-ı saadette, Peygamber'in yanında iken yani O'ndan bir şeyler öğrenirken nasıl davranılması gerektiği konusunda bazı davranış kuralları oluşmuştur.

Peygamber'e saygının bir gereği ve öğretimde başarının temel şartı olarak ortaya çıkan ve ilk örneklerini Allah Elçisi'nin uygulama ve tavsiyelerinden alan bu ahlâkî kurallar, tabiîn neslinden itibaren, ortaya çıkan yeni ihtiyaçların da etkisiyle, daha da detaylandırılmış, geliştirilmiş, sistemleşmiş ve hadis ilminin önemli bir parçası haline almıştır.⁷

¹ el-Hucurât, 49/1-2.

² en-Nur, 24/63.

³ el-Ahzâb, 33/53.

⁴ el-Cum'a, 62/11.

⁵ el-Ahzâb, 33/56.

⁶ el-Ahzab, 33/57.

⁷ Bu anlayışın iyice yerleşmesi ve yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri de Allah Elçisi'nin ulemayı peygamberlerin vârisleri olarak nitelemesidir. “Âlimler peygamberlerin vârisleridir” (Buhârî, İlim, 10; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19) buyuran Hz. Peygamber, bu sözüyle, vefatından sonra İslâm dininin emir ve yasaklarını insanlara anlatma görevinin âlimlere geçtiğini belirtmiş ve Peygamber'e gösterilmesi gereken saygının onlara da gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sözün bir diğer

Zaman içinde “âdâbu'l-muhaddis” ve “âdâbu tâlibi'l-hadis” gibi isimlerle anılmaya başlanan bu ahlâk kuralları, önemine binaen hadis usûlü eserlerinde özel bölümler halinde işlenmiş hatta bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır.

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbını ifade etmek üzere hadis bilginleri tarafından kullanılan “âdâbu'l-muhaddis” vb. kavramların anlam ve kapsamına gelince:

“Edeb”, genel olarak dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışlar için kullanılan bir kelimedir. Çoğulu olan “âdâb” ise dinî ilimlerde kullanılan bir kavram özelliği kazanmış olup, farklı alanlarda birbirine yakın muhtelif anlam çeşitliliğine ve değişik kullanım alanlarına sahiptir.⁸

Kelimenin konumuzla alakalı olan yönünü dikkate almak suretiyle anlamı: “Bir alana ait özel kurallar, incelikler, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümler” şeklindedir. Mesela “âdâbü's-sülûk”, “âdâbü'l-muallim”, “âdâbü'l-müteallim”, “âdâbü'l-muâşeret”, “âdâbü kitâbeti'l-Mushaf”, “âdâbü tilâveti'l-Kur'ân”, “âdâbü'l-kâdî”, “âdâbü'l-muftî”, “âdâbü'l-muhaddis” vb. kavramlar söz konusu alanlarda uyulması gerekli dinî, ahlâkî ve meslekî usûl ve kaideleri ifade etmektedir.⁹ İslâm ilim geleneğinde son derece önem verilen bu tür âdâb konularına yönelik birçok eser kaleme alınmıştır.

Bu bilgiler ışığında, hadis bilginleri tarafından daha ziyade “âdâbü'l-muhaddis” veya “âdâbu tâlibi'l-hadis” gibi kavramlarla anlatılmak istenen “hadis öğrenim ve öğretim âdâbı”nı kısaca: “*Hadis eğitim ve öğretiminde uyulacak manevî kaideler ve uygulanacak teknikler*” diye tanımlamak mümkündür.¹⁰ Ancak bunların mutlaka uyulması gereken yani uyulmadığında

veçhesi de üstün ahlâk sahibi Allah Elçisi ile alakalı haberlerle uğraşacak kişilerin, O'nun kadar olmasa da, diğer insanlardan daha üstün seviyede bir ahlâka sahip olmaları gerektiği hususudur.

⁸ Sözelimi toplum fertlerinin yaşayış ve karşılıklı münasebetlerine genel ve ortak bir tarzda hâkim olan ve aksine davranışların yerine göre ayıp, terbiyesizlik, edepsizlik sayılarak kınandığı ahlâkî ve içtimâî kuralların bütününe hukukta “umumî âdâb” denir. Yine fıkıh terimi olarak edep, Hz. Peygamber'in devamlı değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılır. Hüküm bakımından gayri müekked sünnet gibi olup bunu yapan kimse sevap kazanır, yapmıyorsa günaha girmez ve kınanmaz; bu bakımdan nafil, mendup, müstehap, tatavvu ve fazilet ile eş anlamlıdır. Fıkıh kitaplarında, ait olduğu bölümün farz, vacip ve sünnetlerinden sonra zikredilen âdâb, yukarıda kaydedilen mânalarda kullanılmıştır: “âdâbü's-salât”, “âdâbü'l-vudû”, “âdâbü'l-i'tikâf”, “âdâbü'l-ihram”, “âdâbu'l-cum'a”, “âdâbü'l-istincâ” gibi. (Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bayındır, “âdâb”, *DİA*, I, 334.

⁹ Bayındır, *a.g.m.*, I, 334.

¹⁰ Çakan, *Hadis Öğrenimi*, s. 21.

günaha düşüren hususlar olmadığını akıldan çıkarmamak gerekir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi âdâb, uyulması güzel olan, uyulmadığında herhangi bir günaha neden olmayan şeylere denir.

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbı, hangi seviyede olursa olsun, hadis ilmiyle bir şekilde alakası olan tüm insan kesimlerini kapsayan bir kurallar bütünüdür. Bu anlamda hadisle ilgilenmeye yeni başlamış, “hadis ilmine meraklı” diye nitelenebilecek bir insanın bu ilimle ilgilenirken dikkat edeceği edep kurallarını belirlediği gibi, hadis talebesinin, hocasının, hatta otoritesinin uyması gereken kaideleri de ihmal etmemiştir.

Yine hadislerin okunduğu, yazıldığı ve tartışıldığı tüm ortamların kuralları da âdâbu’l-hadis içinde önemli bir yer işgal eder. Hadislerin okunduğu yahut okutulduğu ders meclislerinin âdâbı, hadis ilminin öğrenilip öğretilmesinin önde gelen esasları içinde yer alır. Dersin hazırlık safhası ve başlangıcında takip edilmesi gereken edep kuralları, ders esnasında, dersin bitiminde ve sonrasında dikkat edilecek âdâb vb. hususlar, konunun boyutları hakkında fikir vermektedir.

Yine hadislerin yazdırılmasında ve hadisle alakalı kitapların yazımında uyulması gereken kurallar da ilgi çekici niteliktedir. Hadislerin tartışıldığı ortamlar ve hadis nakleden kişilerin rivâyet ehliyetlerinin incelendiği ricâl tenkidi alanı için belirlenmiş edep kaideleri de bu alanın diğer boyutlarıdır.

Şu halde hadis öğrenim ve öğretim âdâbının, hadis ilminin tüm kesim ve alanlarını, birbiriyle bağlantılı şekilde kural altına alan bir kaideler bütünü olduğu söylenebilir. İslâm bilginleri hocasından talebesine, öncesinden sonrasına, işlendiği mekâna kadar hadis dersinin tüm yönlerini; hazırlığını, işleniş tarzını/biçimini, üslubunu, dersteki davranış şeklini, bazı dış unsurları velhasıl dersin her yönünü dikkate alan ayrıntılı ahlâk kuralları oluşturmuşlardır.

Usûl eserlerindeki ilgili bölümlere ve bu alanda yazılmış müstakil eserlere bakıldığında bunların bazılarında hadis dersinin tüm yönlerinin bir başlık altında ele alındığı, kimilerinde ise âdâbu’l-muhaddis, âdâbu tâlibi’l-hadîs, âdâbu’l-implâ gibi ayrı başlıklar altında işlendiği görülür. Konunun ayrı başlıklar altında incelenmesi sınıflandırma açısından birtakım zorluklara neden olmuştur. Zira kuralların bazıları aynı anda hem hoca hem talebeyi yahut dersin mekânı ile işleniş tarzını ortak olarak ilgilendirmektedir. Bu durum konu ile ilgili sınıflandırma yapmayı zorlaştırdığı gibi bazı kuralların farklı başlıklar altında tekrar edilmesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu tekrarları müelliflerin dikkatsizliği olarak yorumlamayıp bu durumun zorunluluktan kaynaklandığını düşünmek isabetli olacaktır.

Hadis Usûlü Eserlerinde ve Hadis İliminde “Hadis Öğrenme ve Öğretme Âdâbı”

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbının tâbiin döneminden itibaren hadis bilginlerinin özel ilgisini çektiği ve her âlimin yeri geldikçe bu tür âdâbı dile getirdiği yukarıda ifade edilmişti. Bunun en önemli nedeni, âdâb kaidelerinin hadis meclislerinin sağlıklı işlemesi, hadislerin hatasız nakledilmesinin sağlanması, hadis derslerinin belli bir düzen ve düzeyde icra edilmesi açısından büyük önem taşımasıdır. Söz konusu öneme binaen, hadislerle herhangi bir şekilde alakalı eserlere baktığımızda âdâba ilişkin uygulama ve değerlendirmelerle çokça karşılaşırız. Bununla birlikte hadis usûlü eserleri ilgi alanları gereği bu tür konulara daha fazla ağırlık vermişlerdir. Ancak ilk dönemlerde kaleme alınan eserlerde bu tür bilgiler müstakil başlıklar altında olmayıp, dağınık halde, yeri geldikçe nakledilen malumatlardan ibarettir. Sözelimi elimizde mevcut olan en eski hadis usûlü eseri olarak kabul edilen Râmehurmuzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsûl*'ında, âdâb diyebileceğimiz konular, eserin muhtelif yerlerinde dağınık bir durumdadır. Bir diğer usûl müellifi Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'inde bu tür konulara çok az yer vermiş, ama az da olsa değindiği âdâb konularını müstakil bir bölüm halinde değil, hangi konu ile alakalı bir âdâb kaidesinden bahsedecekse onu ilgili başlık altında zikretmeyi uygun görmüştür.

68

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı hadis usûlü eserine bakıldığında orada da bu konuya ait ayrı bir bölüm açılmadığı, muhtelif vesilelerle konuyla alakalı nakiller yapıldığı görülür. Bununla birlikte Hatîb, *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbî's-sâmi*¹¹ ve *Muhtasarü nasîhati ehli'l-hadîs*¹² gibi, âdâb konusunu özel olarak ele alan eserler yazmak suretiyle bu konuyu hadis ilminde müstakil bir alan haline getiren ilk ilim adamı olmuştur.

Hatîb kadar olmasa da, bu alanla müstakil olarak ilgilenen başka ilim adamları da mevcuttur. Sözelimi Hatîb ile aynı dönemlerde yaşamış olan Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserine giriş mahiyetinde kaleme aldığı *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ* adlı çalışmasında, hadis âdâbı

¹¹ Hadis âdâbı konusunda en hacimli olan ve muhtevası itibarıyla en tatmin edici kabul edilen bu kıymetli çalışma, yazıldığı günden itibaren bu alanın ilk akla gelen eseri olmuş, asırlar boyunca ilim çevrelerinde büyük ilgi görerek geniş okuyucu kitlelerine ulaşmıştır. Günümüzde de aynı durum devam etmektedir. Muhammed Re'fet Saîd (I-I, Kuveyt 1401/1981), Mahmûd Tahhân (I-II, Riyad 1403/1983) ve Muhammed Accâc el-Hatîb (I-II, Beyrut 1412/1992, 1417/1996, 2003) gibi şahıslar tarafından tahkikleri yapılmak suretiyle okuyucuların ilgisine sunulmuştur.

¹² Hadis öğrenmeye çalışan talebelere öğüt vermek amacıyla kaleme alınmış olan bu küçük risâle, Subhî es-Sâmerrâî vasıtasıyla *Mecmû'atü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde neşredildiği gibi (Medine 1969), Yûsuf Muhammed Sıddîk tarafından tahkiki ve şerhi yapılmak suretiyle müstakil olarak da yayımlanmıştır (Hartum 1988).

ile ilgili bilgilere önemli ölçüde yer vermiştir. Sem'âni'nin (ö. 562/1166) kaleme aldığı *Edebu'l-İlmâ ve'l-İstimlâ*¹³ da, hadis meclislerinin âdâbını temel alması nedeniyle, bu alanda özel bir yere ve değere sahiptir. Aynı zamanda hadis öğrenim ve öğretim âdâbı hakkında bilgiler de ihtiva eden bu kıymetli eser, hadis öğrenim ve öğretim âdâbı konusunun temel kaynakları arasında anılmayı hak etmektedir.

Hatîb'den sonra usûl eseri kaleme almış olan ilim adamlarından Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* adlı usûl eserinde de konuyla alakalı oldukça fazla bilgi mevcuttur. Ancak bu bilgiler kitap içinde dağınık haldedir.

Hicrî VII. asra kadar usûl eserleri içinde bu şekilde yani dağınık olarak işlenen âdâb konusu, İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) ile birlikte müstakil bir başlık altında ele alınmaya başlanmıştır. Hadis usûlü yazma geleneğinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen İbn's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs* adlı meşhur eserinde âdâba yönelik özel başlık açmak suretiyle konunun usûl eserleri içinde müstakil olarak ele alınması geleneğini başlatmıştır. Böylece âdâb konuları usûl eserlerinin temel konuları arasına girmiştir. Kendisinden sonra gelen usûl müellifleri de eserlerinde mutlaka bu konuyu işleyecek bir veya birkaç başlığa yer vermiştir. Hadis dersinin en önemli iki temel unsuru hoca ve talebe olduğu için hadis usûlü kitaplarında bu konu için genellikle "âdâbu'l-muhaddis" ve "âdâbu tâlibi'l-hadis" başlıkları kullanılmıştır. Bununla birlikte zikredilen kurallar hadis dersinin diğer unsurlarını ve tüm yönlerini içine alacak niteliktedir.

Burada şu hususu da hatırlatmakta fayda vardır. Âdab içinde önemine binaen diğerlerine göre daha itina gerektiren bazı kâideler, âdâb olmaktan çıkıp mutlaka uyulması gereken kurallar olarak usûl eserlerinin ilgili bölümlerinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Âdâb konuları usûl eserlerinde ayrı bir başlık altında işlenmeye başladıktan ve bu uygulama iyice yerleştikten sonra bile bu konuyu müstakil eserler içinde inceleyen eserler İslâm ilim geleneği içinde yazılmaya devam etmiştir. Sözgelimi genel anlamda din eğitimi konu almalarına rağmen müelliflerin ilgi alanları gereği büyük ölçüde hadis âdâbı ile alakalı bilgiler ihtiva eden Nevevi'nin *Kitâbü'l-ilm ve âdâbü'l-âlim ve'l-müte'allim*'i¹⁴ ile İbn

¹³ Hadis kitabetini/yazımını tüm yönleriyle ele alan bu eser, aynı zamanda hadislerin yazıldığı ders meclislerinin âdâbı hakkında da genişçe bilgi vermesi nedeniyle, bu alanda önemli kaynaklar arasında yer alır. Eser ilk olarak Max Weisweiler'in tahkiikiyle yayımlanmıştır (Leiden 1952). Daha sonra Şefik Muhammed Zey'ûr (yy. 1404), Sa'îd Muhammed el-Lihâm (yy. 1409), Ahmed Muhammed Abdurrahman (Cidde 1414) gibi şahısların tahkiikiyle okuyucuya ulaşmıştır.

¹⁴ Dinî ilimlerin öğretimi/öğrenimi esnasında uyulması gereken âdâbı/kuralları ele almakla birlikte, müellifinin hadis âlimi olması nedeniyle hadis öğretimi-

Cemâ'a'nın (ö. 733/1298) *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim*¹⁵ adlı eseri, bu alanda önemli kaynaklar arasında yer alır. Yine Gümüşhanevî'nin *Risâle fi beyâni âdâbiş-şeyh ve't-tâlib ve'l-kâtib*¹⁶ aldî risâlesi de hadis âdâbı konularının işlendiği bir diğçer çalışmadır.

Hadis âdâbı konusuna günümüzde de ilgi devam etmektedir. Ülkemiz ilim adamlarından İsmail L. Çakan, *Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi* adlı çalışmasıyla¹⁷ günümüz hadis ilgililerinin dikkatini bu konuya çekmiştir. Yazar bu çalışmasını daha sonra biraz daha genişletmiş ve *Hadis Öğrenimi-Tarihi ve Güncel Boyut* adıyla yayımlamıştır.¹⁸ İbrahim Hatiboğlu'nun *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı*,¹⁹ Neslihan Kılavuz'un *"Hadis Yazım Kuralları"*²⁰ ve Kerime Şeref'in *"Hadis İlmî İle Diğçer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi"*²¹ adlı yüksek lisans tezleri de konu hakkında doyurucu bilgiler sunan diğçer çalışmalar olarak zikredilmeğe değerdir.

Hadis Öğrenme ve Öğretme Âdâbı Örnek ve Uygulamaları

Hadis öğrenme ve öğretme âdâbının mahiyetini ve boyutlarını tam olarak anlayabilmek için bu konuda ortaya koyulmuş olan kaidelere bakmak en sağlıklı yoldur. Ancak çalışmamızın amacı/yapısı gereği burada hepsini zikretmek mümkün değildir. Yine de söz konusu kurallar hakkında

nin/öğreniminin âdâbı genişçe işlenmiştir. Abdullah Bedrân tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1413/1993).

¹⁵ Genel olarak din eğitimi alanında yazılmış olmakla birlikte, muhtevası itibariyle hadis öğrenim ve öğretim âdâbına genişçe yer ayrıldığı için, bu alanda yazılmış müstakil eserler içinde anılmayı hak etmektedir. Hassân Abdülmennân (Amman 2000) ve Muhammed b. Mehdî el-Acmî (Beyrut 2008) gibi şahıslar tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir.

¹⁶ Hadis hocası, talebesi ve hadis yazan kişilerin uymaları gereken âdâb kurallarından bahseden bu küçük risâle müellifin meşhur eseri *Râmûzu'l-ehâdis'in* baş tarafında yayımlanmıştır (*Râmûzu'l-ehâdis-Hadisler Deryası*), İstanbul 1982, s. 3-8).

¹⁷ Yazar eserinde, Hatib el-Bağdâdî'nin *Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* ve *Muhtasarı nasihatü ehli'l-hadis* adlı eserlerini genel hatlarıyla tanıtmış ve bu kitapların muhtevasından hareketle hadis öğrenim ve öğretim âdâbı hakkında bilgi vermiştir. İlk kez 1991 yılında İstanbul'da yayımlanan eserin sonraki yıllarda birkaç baskısı daha yapılmıştır.

¹⁸ Yazar, daha önce yayımlamış olduğu *Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi* adlı eserine Türkiye'deki hadis öğretimiyle alakalı değerlendirmelerini de ilave etmek suretiyle, konu hakkında daha geniş muhtevalı bir eser oluşturmuş ve okuyucuya sunmuştur (İstanbul 2011).

¹⁹ Hatiboğlu, İbrahim, *"Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

²⁰ Kılavuz, Neslihan, *"Hadis Yazım Kuralları"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.

²¹ Şeref, Kerime, *"Hadis İlmî İle Diğçer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.

fikir vermeye yetecek ölçüde bazı kuralları zikretmek faydalı olacaktır. Bunu yaparken hadis öğrenim ve öğretim âdâbının sınıflandırılması hususunda yukarıda bahsedilen zorluğu hatırdan çıkarmamak kaydıyla konuya bütüncül bir gözle bakmayı sağlayacak şekilde bir başlıklandırma yapmak yeterli olacaktır. Buna göre insan unsurunu dikkate alarak hadisle ilgilenen kesimlere yönelik kuralları bir başlık altında, hadis dersinin niteliğine yönelik kuralları da bir başka başlık altında incelemek uygun görünmektedir.

1. Hadisle İlgilenen Kesimlere Yönelik Kurallar

a. Hadis Talebesi İle Alakalı Kurallar

Hadis öğrencisi iyi niyetli olmalı, niyetini Allah rızası temeline dayandırmalıdır. Hadisi dünyalıklara kavuşmak ve servet edinmek için vesile kılmamalıdır.

Övünme ve gösterişten sakınmalıdır. Hadis öğrenirken amacı övünmek, çevre edinmek yahut yönetici konumuna yükselmek olmamalıdır.

Hadis öğrencisi hadisi sadece rivâyet etmek yahut ilim olsun diye değil, onunla amel etmek için öğrenmelidir. Öğrendiği hadisleri hayatına yansıtmalı, imkân ölçüsünde sünnetin izi hayatında görülmelidir.

Üstün ahlâk sahibi olmalıdır.

Geçimini temin etmesini sağlayacak bir mesleğe sahip olmalıdır.

Bekâr olmalıdır.

Kur'ân'ı ezberlemelidir.

Ders alacağı hocaları iyi seçmeli, iyi yetişmiş kimselerden ders almaya çalışmalıdır. Fıskı sabit olan kimselerden ders almamaya özen göstermelidir. Yine bilgi düzeyi yüksek olsa dahi ehl-i bid'at olan kişilerden de ders almamalıdır.

Derse zamanında hatta erken gitmeli ve hoca derse geldiğinde her şeyiyle hazır halde bulunmalıdır.

Evden vakitli çıkıp derse acelesiz ve vakar ile gitmelidir.

Görünümüne önem vermeli, giyim kuşamı düzgün olmalıdır.

Hocasına saygılı olmalı, saygısızlık olarak algılanabilecek ve onu rahatsız edecek davranışlardan sakınmalıdır. Sözgelimi hocanın yanına izinsiz girip çıkmamalı, hoca yanına girince ayağa kalkmalı, konuşmasına ve ses tonuna dikkat etmelidir.

Ders ile alakalı sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Soru sormaktan utanmamalı çekingen tavırlar sergilememelidir, ancak çok soru sorarak hocasını bıktırmamaya da özen göstermelidir.

Kendini hemen âlim sanıp yanlış tavırlar içine girmemelidir.²²

b. Hadis Hocası İle Alakalı Kurallar

Hoca ders verirken Allah rızasını ön planda tutmalı, dersleri para yahut makam kazanma aracı olarak görmemelidir.

Övünme ve gösterişten son derece sakınmalı, öğrettiği hadislerde anlatılan Peygamber tevazuu hayatına hâkim olmalıdır.

Yine Allah Elçisi'ne yaraşacak şekilde üstün ahlâk sahibi olmalıdır.

Vücut temizliğine ve kişisel bakımına dikkat etmelidir. Giyim kuşama, saç ve sakalı, hadis hocasına yaraşır şekilde olmalıdır. Kıyafetleri kirli, yırtık pırtık ve dağınık olmadığı gibi fazla abartılı da olmamalıdır. Ayrıca derse gelmeden önce güzel koku sürünmesi Peygamber'in sünnetine uygun bir hareket olacaktır.

Hoca, dersi mutlaka abdestli olarak vermelidir. Hatta dersten önce güsül abdesti alması daha da güzel bir davranıştır.

Dersten önce nafile namaz kılmalı ve dua etmelidir.

Talebelerini fazla bekletmemeli, kararlaştırılan zamanda dersine başlamalıdır.

Derste talebenin seviyesine dikkat etmeli, onları bıktırmamaya özen göstermelidir.

Öğrencilerin soru sormasına müsaade etmeli ve sorulara yeterli cevaplar vermelidir.

Dersin kolay anlaşılmasını ve iyice özünsenmesini sağlayacak hususlara dikkat etmelidir.

Şüpheli ve kafa karıştırıcı bilgiler vermekten sakınmalıdır.

Talebelerini iyi seçmeli, ahlâkı düzgün olmayan ve itikadı bozuk olan kimselere ders vermekten sakınmalıdır.

Talebelerine değer vermeli, onların gelişimlerini takip etmeli, gerekirse onları imtihan etmelidir. Talebeleri içinde ihtiyaç sahibi varsa onlara yardımcı olmalıdır.²³

2. Hadis Dersinin Niteliğine Yönelik Kurallar

a. Dersin İşleniş Tarzına Yönelik Kurallar

Derse Allah'a hamd, Resûl'üne salât getirilerek ve ilave bazı dualar yapılarak başlanmalıdır. Ayrıca duada önceki âlimler de unutulmamalıdır.

²² Hatîb, *el-Câmi'*, I, 115-386; a.mlf., *Nasîha*, s. 27-35; Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ*, s. 112 vd.; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 245-255; İbn Cemâ'a, *Tezkiretü's-sâmi'*, s. 67-163.

²³ Hatîb, *el-Câmi*, I, 491 vd., II, 5 vd.; a.mlf., *Nasîha*, s. 27-35; Sem'ânî, *a.g.e.*, s. 25 vd.; İbnu's-Salâh, *a.g.e.*, s. 236-245; İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 5-67.

Dersin başında mutlaka güzel sesli bir öğrenciye Kur'ân okutulmalıdır.

Ders esnasında Allah ve Resûl'ünün adı geçtiğinde senâ ve salât cümleleri ihmal edilmemelidir.

Derslerde nazik üslup kullanmaya dikkat edilmeli, her türlü kaba söz ve davranışlardan sakınılmalıdır.²⁴

b. Hadislerin Okunduğu Yahut Okutulduğu Ortamlara Yönelik Kurallar

Ders meclisinde talebeler halka biçiminde oturmalıdır. Hocadan evvel yerlerini alan ve halkayı oluşturan öğrenciler hocalarına yer ayırmalı, hocanın yerine oturmamaya özen göstermelidir. Derse sonradan gelen öğrenciler halkanın sonuna oturmalı, diğer öğrencileri rahatsız edecek ve dersin huzurunu bozacak şekilde davranmamalıdır. Hoca da otururken fazla kıpırdanmamalı, talebelerin dikkatini bozacak davranışlardan uzak olmalıdır.

Talebeler ders esnasında birbiriyle konuşmamalıdır. Yine laubali hareketlerden de sakınılmalıdır. Derste uyumak da hoş karşılanan bir tavır olarak görülmemiştir.²⁵

c. Hadislerin Yazılması Veya Yazdırılmasına Yönelik Kurallar

Hadislerin yazılması ve yazdırılmasının hem hoca hem de talebeyi ilgilendiren yönü vardır.

Yazıyı güzel yazmaya özen gösterilmelidir. İsimler ve yanlış okunma ihtimali olan kelimeler yazılırken daha dikkatli olunmalı, gerekirse kelimeler hareketlenmelidir.

Yazıya besmele ile başlanmalıdır.

Hz. Peygamber'den bahsedilen yerlerde salâtü selâm ihmal edilmemelidir.

Âyet ve hadisleri birbirlerinden ve diğer sözlerden ayırt etmeye özen gösterilmeli, gerekirse bu amaçla bazı özel işaretler kullanılmalıdır.

Hocanın nüshası istinsah edildikten sonra, yanlış bulunup bulunmadığını anlamak için, yeni nüsha asıl nüshayla karşılaştırılmalıdır. Hatta en güzeli talebenin yeni nüshayı bizzat hocaya okuması hocanın da kendi nüshasından takip etmesidir.

Hocanın ve meclistikelerin adını kaydetmek suretiyle sema kayıtları tutulmalıdır.²⁶

²⁴ Hatîb, *el-Câmi*, I, 289-305, 631, 651, II, 141 vd., 183 vd.; Sem'ânî, *a.g.e.*, s. 25 vd.; İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 21, 33-35, 40-44, 146-163.

²⁵ Hatîb, *a.g.e.*, I, 230-270, 289-305; Sem'ânî, *a.g.e.*, s. 25 vd.; İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 31-34, 93-107, 146-163.

Sonuç

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbının, özelde hadis usûlü eserlerindeki, genelde İslâm ilim geleneği içindeki yerini ortaya koymayı ve genel hatlarıyla tanıtmayı amaçlanan bu çalışmanın sonucu olarak belki de söylenmesi gereken ilk şey, hadis bilginlerinin bu konuya gösterdiği itinanın dikkat çekici seviyede olduğudur. Gerçekten de ilmi salt bilimsel bir çaba olarak görmeyip amel için bir vasıta kabul eden, yani “ilim, ilim içindir” anlayışını değil, “ilim, amel içindir” düsturunu benimseyen hadis uleması, bu ilmin âdâbına uymayı en az ilimde ilerlemek kadar önemli görmüştür. Bu husus bizim ilim geleneğimizi diğer geleneklerden ayıran ve üstün kalan vasıflarından biridir.

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbı, ilk dönemlerde dağınık bir şekilde, yeri geldikçe dillendirilen kurallar halinde iken zamanla müstakil eserlerde ve usûl eserleri içinde müstakil bölümler halinde işlenir hale gelmiştir. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir.

Hadis öğrenim ve öğretim âdâbının büyük ölçüde başarıyla uygulanması ve bir gelenek haline gelmesi hem ilim adamlarının belli bir bilimsel etik düzeyi yakalamasını, hem de hadis ilminin sağlıklı bir zeminde gelişmesini sağlamıştır.

74

Günümüzde de, başta hadisle iştigal eden kimseler olmak üzere, tüm Müslüman ilim adamlarının bu geleneğe itina göstermesi büyük bir zorunluluktur. Zira âdâbı olmayan ilim, sağlam bir temel üzerinde büyüyüp gelişemeyecektir.

İlim geleneğimizin o eski parlak seviyesini yeniden yakalaması için çabaladığımız bu dönemlerde, onu başarıya ulaştıran bu tür güzel özelliklerini ön plana çıkarmamız, örnek almamız ve çalışmalarımızı bu tür sağlam temeller üzerine oturtmamız, çabalarımızın daha kısa sürede sonuç vermesi açısından önemlidir.

Ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde bu konuyu ele alan bilimsel araştırmalar ve icra edilen bu tür toplantılar, bu gerekliliğin farkında olduğumuzu ve bu konuya önem verdiğimizizi göstermektedir. Bunun gelecek açısından sevindirici ve ümit verici bir gelişme olduğunda ise şüphe yoktur.

²⁶ Hatîb, *a.g.e.*, I, 382-468; Sem'ânî, *a.g.e.*, s. 25 vd.; İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 108-125, 163-193.

Bibliyografya

Bayındır, Abdülaziz, “Âdâb”, *DİA*, İstanbul 1981, I, 334.

Buhârî, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi’u’s-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1979.

Çakan, İsmail L., *Hadis Öğrenimi-Tarihî ve Güncel Boyut*, İstanbul 2011.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul 1981.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), I-II, Beyrut 1417/1996.

-----, “Muhtasarı nasîhati ehli’l-hadîs”, *Mecmû’atü resâil fi ‘ulûmi’l-hadîs*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Medine 1389/1969, s. 27-35

İbn Cemâ’a, Ebû Abdillah Bedruddîn Muhammed b. İbrahim el-Kinânî, *Tezkiretü’s-sâmi’ ve’l-mütekellim*, Beyrut ts.

İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs*, Dımaşk 1418/1998.

Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî, *Edebu’l-İmlâ ve’l-İstimlâ*, (thk. Max Weisweiler), Leiden 1952.

et-Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ, *el-Câmi’u’s-sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd ‘Abdülbâkî, Yûsuf Kemâl el-Hût), I-V, Beyrut 1408/1987.